

کاشان در فهرست منتجب الدین

دکتر عبدالله موحدی محب*

چکیده

شهر کاشان مرکز رشد و بالیدن شخصیت‌های اثرگذار در فرهنگ و تمدن اسلامی در سده‌های پنجم و ششم هجری است. فهرست منتجب الدین از آثار برجسته رجالی این دوره و حاوی شماری درخور توجه از چهره‌های علمی، ادبی و فرهنگی آن دوران است. این مقال پس از مقدمه‌ای کوتاه به تخریج نام و نشان آنان از کتاب مزبور پرداخته است.

واژگان کلیدی: کاشان، فهرست منتجب الدین، راوند.

فصلنامه
کاشان‌شناخت
شماره اول
بهار ۸۴

۱۱۶

*عضو هیئت علمی دانشگاه کاشان

قرن پنجم هجری، اوج شکوفایی تمدنی است که شکفتن و بالندگی آن از سده‌های پیش در جهان اسلام در دامن آموزه‌های آسمانی قرآن آغاز گشته بود؛ چرا که، قرآن نقطه آغاز پیدایی تمامی نمودهای فرهنگ و تمدن اسلامی است. (راه سعادت، ص ۸۱-۸۵) آثار علمی و فرهنگی این تمدن شکوهمند به رغم مشکلات و بلاهای سهمگینی که از داخل و خارج، بعد از سده‌های پنجم و ششم بر جوامع و سرزمین‌های اسلامی تحمیل گشت،^۱ توانست تا دیرزمانی بپاید و شخصیت‌های جهانی و جاودانی را در سایه سار درخت تناور خود به وجود آورد و بدین سان آثار مادی آن تا قرن‌ها و محصولات معنوی و فرهنگی آن تا انجام جهان سبز و پایدار بماند.

بی‌گمان از نقاط فرازمند تمدن اسلامی در سده‌های شکوفایی آن، منطقه وسیعی از کشور پهناور ایران بود که از «ری»^۲ تا اصفهان را دربر می‌گرفت؛^۳ گستره‌ای که کاشان در مرکز آن قرار داشت.

کاشان که گواهان پیشینه درخشان آن، موزه «لوور» فرانسه را زینت بخشیده و یادگارهای چشم‌نواز تپه‌های سیلکش چشم‌جهانیان را به آثار تمدن بشری متعلق به چهارهزار سال پیش از میلاد مسیح خیره ساخته است (ر.ک: تاریخ کاشان)، به یقین صفحه زرینی از تاریخ تمدن اسلامی به ویژه در سده‌های پنجم و ششم هجری به شمار می‌رود. نام‌آورانی چون شرف‌الدین انوشیروان بن خالد فینی کاشانی (م ۵۳۱ هـ) وزیر فاضل شیعی مذهب دوران عباسیان (تعلیقات نقض، ص ۶۶۱ و ۶۶۲ - فهرست منتجب‌الدین، ص ۱۲۷) و ممدوح سید ابوالرضا راوندی (دیوان ابوالرضا راوندی، ص ۱۵-۱۹) - فقیه و دانشمند قرن ششم و مشوق قاسم بن علی حریری - (شرح مقامات حریری، ص ۱۶) برای نگارش کتاب جاوید مقامات، نیز علی بن عمران کاشانی از وزیران نامدار دوره غزنویان (تعلیقات نقض - تعلیقات دیوان سید ابوالرضا راوندی) و ممدوح منوچهری دامغانی (دیوان منوچهری دامغانی، ص ۷۱ و ۲۲۹) و صدها دانشور و ادیب فرهیخته چه از نام‌آوران و چه گمنامان از پرورش یافتگان این خطه و آن دوره اند.

عبدالجلیل قزوینی دانشمند بزرگ شیعی قرن ششم در اثر ارجمندش، کتاب النقص که آن را در حدود نیمه همان قرن به پایان رسانده در وصف این شهر گفته است: «کاشان بحمدالله و المنه منور و مشهور بوده است همیشه و بحمدالله هست به زینت اسلام و نور

شریعت و قواعد آن از مسجد جامع و مساجد دیگر با آلت و عدت و مدارس بزرگ چون مدرسه صفویه و مجدیه^۴ و شرفیه^۵ و عزیزیه^۶ با زینت و آلت و عدت و اوقاف و مدرسین چون امام ضیاء الدین ابوالرضا فضل الله علی بن الحسن عدیم النظیر در بلاد عالم به علم و زهد و غیر او از ائمه و قضات و کثرت فقهاء و مقریان و مؤذنان و عقود مجالس و ترتیب علمای سلف، چون قاضی ابوعلی الطوسی و اولادش... و در وی مصلحان بی مرّ و حاجیان بی عدد و عمارت امام زاده علی بن محمد (ع) (نقض، ص ۲۲۰) است».

محمد بن علی بن سلیمان راوندی که از منشیان و صاحبان قلم در نیمه دوم سده ششم (راحة الصدور، ص ۳۸) به شمار می رود در اثر معروفش راحة الصدور آورده است: «کسانی که به بلاغت معروف بودند، در جمله خطه عراق و صوب خراسان به خط و هنر تفاخر به شاگردی ما کردند... به سبب آنکه اصحاب مناصب، وزیر و مستوفی و بیشتر دبیران دولت سلطان، کاشی بودند و منشأ ما و مسقط الرأس، ولایت کاشان بود... و چنان که هر جا که خط نیکو بینند گویند: خط کاشیان است یا از کاشیان آموخته است». (همان، ص ۵۱)

امروزه تمامی یا بخش عظیمی از آن مساجد و مدارس و خانات که بعضی از آنها به گزارش بزرگان در دنیا بی نظیر بوده اند (الدرجات الرفیعه فی طبقات الشیعه، ص ۵۰۶) در تندباد حوادث دوران به دیار نیستی پیوسته و از آنها جز نامی در نوشته های تاریخی و سفرنامه ها و مانند آن نتوان یافت و از بعضی حتی اسمی هم دیده نمی شود؛ چنانکه از بسیاری از آن بیشمار فقیهان و ادیبان و هنرمندان و دانشوران در تذکره ها و معاجم نشانی نیست و چنین است راه و رسم همیشگی روزگاران، روان سعدی شیراز خرم که گفت:

آنچه دیدی بر قرار خود نماند	وینچه بینی هم نماند بر قرار
دیر و زود این شکل و شخص نازنین	خاک خواهد بودن و خاکش غبار
این همه هیچ است چون می بگذرد	تخت و بخت و امر و نهی و گیر و دار
سال دیگر را که می داند حساب	یا کجا رفت آنکه با ما بود پار

(کلیات سعدی، ص ۴۶۰-۴۶۱)

و... بگذریم از این داستان تکراری همیشه روزگار که آن را پایانی نیست؛ باری از جمله منابعی که در امواج سهمگین حادثات رخت سلامت به ساحل امن این روزگار کشیده، کتاب فهرست اسما علماء الشیعه و مصنفیهم به قلم حافظ و عالم بزرگ شیعی - ابوالحسن منتجب الدین علی بن عبیدالله بن الحسن بن حسین بن بابویه رازی متولد به سال ۵۰۴ هجری و زنده تا سال ۶۰۰ هجری است - این اثر ارزشمند که با نام فهرست شیخ منتجب الدین شهره است، از اصول تراجم و رجال به شمار رفته و به رغم فشردگی و ایجاز در شعاع عظمت وثاقت و مقام والای علمی مؤلف، اعتباری فوق العاده یافته و جزء منابع اصلی نسلهای رجالی بعد از خود قرار گرفته است^۱. جناب شیخ حر عاملی، صاحب کتاب وسائل الشیعه (م ۱۱۰۴) تمامی رجال ذکر شده در این فهرست را در اثر رجالی خود امل الأمل آورده و مرحوم اردبیلی در جامع الرواة و مامقانی در تنقیح المقال و دیگر رجالیان گذشته و حال در آثار خود از تمامی محتوای این اثر بهره برده اند. مرحوم علامه مجلسی نسخه کاملی از این کتاب را بخشی از یکی از مجلدات کتاب بحار الانوار قرار داده است. (بحار الانوار، ص ۲۰۰ - ۲۹۷)

مؤلف این اثر ارجمند از شخصیت‌های اثرگذار در تاریخ و فرهنگ شیعی و از برادرزادگان شیخ مشایخ المحدثین جناب ابو جعفر محمد بن علی حسین بن علی بن بابویه قمی، شیخ صدوق ره، (م ۳۸۱ هـ) است و به تعبیر دقیق تر شیخ صدوق (ره) عموی جد منتجب الدین یعنی حسن بن حسین بن علی بن بابویه است (لؤلؤة البحرين، ص ۳۳۵)؛ وی به جز کتاب فهرست دارای کتابی بزرگ در تاریخ ری بوده است که سپس مورد استفاده بزرگانی از اهل سنت چون تقی الدین علی بن عبدالکافی سبکی (م ۷۷۱ ق) در طبقات الشافعیه و ابن حجر عسقلانی (م ۸۵۲ ق) در لسان المیزان قرار گرفته است. (مقدمه فهرست منتجب الدین، ص ۱۱-۱۶) گویا اصل این کتاب چون هزاران اثر دیگر از میراث گرانقدر شیعه در طوفان حوادث ناپدید گشته و تا این زمان گزارشی از وجود آن در گوشه و کنار جهان دیده و شنیده نشده است.

اثر دیگری که از مؤلف بر جای مانده کتابی است به نام الاربعون حدیثاً من الاربعین عن الاربعین که وجود نسخه های فراوان و حواشی زیاد در مورد آن توسط بزرگان دلیل اهتمام بدان بوده است. (الذریعه الی تصانیف الشیعه، ص ۴۳)

این همه، گویای والایی شأن مؤلف بزرگوار فهرست می باشد، چون بزرگان در ترجمه احوال این عالم بزرگ و اثر جاوید او فهرست به تفصیل سخن گفته اند؛ در اینجا تنها به یادکرد ترجمه بزرگانی که در کاشان بالیده اند، یا از بلاد دیگر بدین سامان هجرت کرده و آن را دارالامن خود یافته اند و منتجب الدین در فهرست از آنان نام و نشانی داده است، بسنده می شود تا مگر نیمرخی از نقش این شهر در سده های پنجم و ششم هجری در پاسداری از فرهنگ و تمدن اسلامی و تشیع ناب به دانشوران و حق پژوهان ارائه گردد. از مجموعه ۵۴۴ نامی که منتجب الدین از اطراف و اکناف در این اثر گردآورده است و به اجمال یا تفصیل برای هر کدام اوصافی آورده یا اثری ذکر کرده است بیش از سی مورد به چشم می خورد که در کاشان سکونت داشته و در مدارس آن به تدریس و تحقیق و افاضه مشغول بوده اند و بعضی از آنها شهرت عالمگیر داشته، منزل و محفل تدریس آنها در شعاع منزلت و مکانت علمی به قول منشیان، محط رحال اماتل و اقران بوده است.

۱- السید الامام ضیاء الدین ابوالرضا فضل الله بن علی بن عبیدالله الحسنی الراوندی: نسب این عالم بزرگ با پانزده پشت به امام مجتبی - علیه السلام - می رسد. (سفینه البحار، ج ۲، ص ۷۵- الدرجات الرفیعه، ص ۵۰۶) وی از دانشوران پر آوازه عصر خود بوده که در کنار نسب والای سیادت در نهایت فضل و کمال در جایگاه استادی پیشوایان دانش در زمان خود قرار داشته، چنان که بزرگانی چون ابن شهر آشوب مازندرانی خود را در عداد شاگردان وی شمرده اند. (تعلیقہ امل الامل، ص ۲۲۹) به گزارش صاحب امل الامل، سید ابوالرضا نزد استادان زیادی چون شیخ ابوعلی طوسی - فرزند شیخ الطائفه طوسی - و... مراحل عمده تحصیلات خود را گذرانده است. (امل الامل، ج ۲، ص ۲۱۷- بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۲۹۸) مرحوم سید علیخان شیرازی در وصف مدرسه سید ابوالرضا در کاشان گفته: «وله مدرسه عظیمه بکاشان لیس لها نظیر علی وجه الارض...» (الدرجات الرفیعه، ص ۵۰۶) مقصود سید علیخان از مدرسه عظیمه، همان مدرسه مجدییه - که پیش تر ذکر شد - است. (دیوان سید ابوالرضا، ص کب - الذریعه، ج ۹، ص ۳۵۲) برای سید ابوالرضا تألیفاتی شمرده اند که به بعضی از آنها اشاره می شود: ۱- ضوء الشهاب فی شرح الشهاب ۲- مقاربه الطیه الی مقارنه النیه ۳- الاربعین فی الاحادیث ۴- نظم العروض للقلب المروض ۵- الحماسه، ذات الحواشی ۶- الموجز الکافی فی علم العروض و القوافی ۷- ترجمه

العلوی للطب الرضوی (فهرست چ ط، ص ۱۳۰- ج م، ص ۸۷- بح، ص ۲۵۱) ۸- کتاب النوادر ۹- ادعیه السیر (امل الآمل، ج ۲، ص ۲۱۷) نیز این بزرگوار را تفسیری بر قرآن بوده که منتجب الدین بخشی از آن را به صورت درس از محضر مؤلف فرا گرفته است و چنان که علامه حلی در اجازه خود به بنی زهره از آن یاد کرده، نام آن تفسیر الکافی بوده است. (الدرجات الرفیعه، ص ۵۰۶- امل الآمل، ج ۲، ص ۲۱۷- جامع الرواة، ج ۲، ص ۹) وفات این عالم بزرگ شیعی در سال ۵۶۲ هجری اتفاق افتاده و مزارش در کاشان معروف و محل توجه اهل دل است.

۲- ابوالحسن عزالدین علی، فرزند سید ابوالرضا راوندی: وی همانند پدر عالمی فاضل و فقیهی کامل و شاعری برجسته و دارای تألیفات فراوان بوده است از جمله: ۱- تفسیر قرآن که به پایان نرسیده ۲- الطراز المذهب ۳- مجمع اللطائف ۴- غمام الغموم ۵- وزن الحزن ۶- نثر اللثالی ۷- حسیب النسیب ۸- غنیه المتغنی (فهرست، ج ط، ص ۱۳۰- چ م، ص ۸۷- بح، ص ۲۵۱)، همچنین از وی اشعاری لطیف به جا مانده که بعضی از آن در الدرجات الرفیعه آمده است. (الدرجات الرفیعه)

۳- فرزند دیگر سید ابوالرضا به نام ابوالمحاسن کمال الدین احمد الحسنی راوندی عالمی فاضل در کاشان و دارای سمت قضا در این شهر بوده است. (فهرست چ ط، ص ۲۳ - چ م) عمادالدین اصفهانی صاحب خریده القصر که با کمال الدین، انس و الفتی داشته وی را دارای حسن صورت و سیرت معرفی کرده، شخصیت ممتاز ادبی و علمی و اخلاقی او را ستوده است و یک دو بیتی به زبان تازی - تعریب دو بیت فارسی - در وصف شانه و سنگ پای محبوب به صورت زیر به وی نسبت داده است:

انی لاحسدفیه المشط و النشفه لذاک فاضت دموع العین مختلفه
هذا یعلق فی صدغیه انمله و ذا یقبل رجلیه بالف شفه

(خریده القصر، ص ۷۷)

بر روی نسخه ای از امالی صدوق که در این زمان در کتابخانه دانشمند معاصر استاد سید محمد علی روضاتی در اصفهان نگهداری می شود، دستخطی از سید فضل الله ابوالرضا راوندی دیده می شود که نشان می دهد، علی بن علی بن عبدالصمد تمیمی - فقیه برجسته قرن ششم - از نیشابور اجازه روایت این کتاب را برای سید فضل الله و دو فرزندش

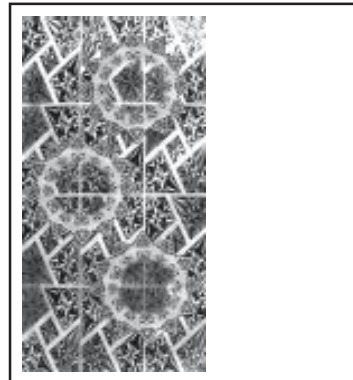
سید عزالدین و سید کمال الدین احمد ارسال داشته است. این مسئله برابر عرف مرسوم فقیهان، بیانگر مقام والای گیرندگان اجازه، تلقی می شود.

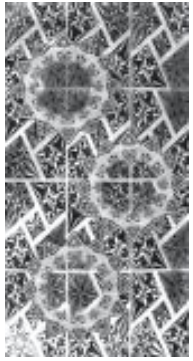
۴- دیگر فرزند سید ابوالرضا؛ نامش سید ابوالفضل تاج الدین محمد است که منتجب الدین وی را به عنوان فقیهی فاضل ستایش کرده است. (فهرست چ ط، ص ۱۸۰- چ م، ص ۱۱۸)

۵- شیخ حسین بن احمد بن الحسین، جدّ مادری سید فضل الله راوندی که به گزارش منتجب الدین دارای مقام فقاہت و محدثی صالح بوده است. (فهرست چ ط، ص ۱۰۱- چ م، ص ۵۲- روضات الجنات، ج ۵، ص ۳۶۷)

۶- امام قطب الدین ابوالحسین سعید بن هبه الله بن الحسن الراوندی معروف به قطب راوندی (م ۵۷۳ ه.ق): یکی از مشایخ او که استاد سید ابوالرضا هم بوده است، شیخ ابو جعفر محمد بن علی از شاگردان شیخ طوسی (فهرست چ ط، ص ۱۵۵- چ م، ص ۱۰۱) و استاد دیگرش محمد بن ابی القاسم طبری املی کجی است. (فهرست چ م، ص ۱۰۷) منتجب الدین، قطب الدین را به عنوان استاد خود (فهرست چ ط، ص ۱۶۴- چ م، ص ۱۰۷) و با عناوینی چون فقیه، عین، صالح و ثقه ستوده است و برای او ۳۳ اثر علمی که بعضی از آنها در چند مجلد می باشند بر شمرده است، از آن جمله: ۱- المغنی فی شرح النہایه در ده جلد ۲- خلاصه التفاسیر در ده جلد ۳- منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه در دو جلد ۴- تفسیر قرآن در دو جلد ۵- الرائع فی الشرایع در دو جلد ۶- المستقصی فی شرح الذریعه در سه جلد ۷- ضیاء الشہاب فی شرح الشہاب^۱ در دو جلد ۸- فقه القرآن (فهرست چ ط، ص ۸۷- چ م، ص ۶۸) و...

به جز تألیفاتی که منتجب الدین برای جناب قطب الدین شمرده، نزدیک به بیست اثر دیگر نیز به وی نسبت داده اند که بعضی از آنها بسیار معروف و مکرر به چاپ رسیده اند مانند قصص الانبیاء و دعوات و... (فهرست چ ط، ص ۸۹) در مجموع بیش از شصت عنوان کتاب تألیفی به این بزرگوار

نسبت داده شده است، (مقدمه سیدمحمدباقر البطحی بر کتاب الخرائج والجرائح، ص ۸)، رحمة اله عليه رحمة واسعة.

قطب‌الدین را فرزندان او بوده است که به گزارش منتجب‌الدین سه تن از آنان از فضلاء عصر خود به شمار می‌رفته‌اند. در اینجا به نام و نشان آنها برابر آنچه در فهرست یاد شده است به صورت خلاصه اشاره می‌شود:

۷- ابو عبدالله نصرالدین حسین بن قطب‌الدین: منتجب‌الدین وی را به عنوان عالم صالح خوانده و از او با وصف شهید یاد کرده است. (فهرست چ ط، ص ۵۶ - چ م، ص ۵۴ - بح، ص ۲۲۵) متأسفانه با جستجویی که انجام گرفت، مسئله شهادت او و چگونگی آن بر نگارنده این سطور روشن نشد.

۸- ابوالفضل ظهیرالدین محمد بن قطب‌الدین: در فهرست با عناوینی چون فقیه، ثقه، عدل و عین از او یاد شده است. (فهرست چ ط، ص ۱۷۲ - چ م، ص ۱۱۲ - بح، ص ۲۷۷)

۹- عمادالدین علی بن قطب‌الدین راوندی، منتجب‌الدین وی را با عنوان «فقیه ثقه» ستوده است. (فهرست چ ط، ص ۱۲۷ - چ م، ص ۸۶ - بح، ص ۲۵۰)

۱۰- عمادالدین علی را فرزندی عالم و فاضل بوده است که صاحب فهرست از او با نام برهان‌الدین محمد الروانندی یاد کرده است. (فهرست چ ط، ص ۱۷۲ - چ م، ص ۱۱۱ - بح، ص ۲۷۷)

۱۱- قاضی سدیدالدین ابومحمد حسن بن محمد قریب فاضلی دانشمند و دارای مقامی والا در نظم نثر بوده و در راوند کاشان سمت قضاء داشته است. (فهرست چ ط، ص ۵۱ - بح، ص ۲۲۳)

۱۲- شیخ قاضی جمال‌الدین محمد بن الحسین بن محمد بن القریب: (الغریب خ ل - بح، ص ۲۸۱ - محمدالغروی خ ۱ - فهرست چ م) در کاشان سمت قضاء داشته و در عداد فقیهان و فضلاء آن خطه محسوب می‌شده؛ به گزارش فهرست، وی نهج البلاغه را از حفظ می‌نوشته است. منتجب‌الدین کتابی را به وی نسبت داده است؛ با عنوان «العقبه» (فهرست چ ط، ص ۱۷۶ - چ

م، ص ۱۱۵ - بح، ص ۲۸۱) فی شرح قول السید الرضی فی خطبه النهج «علیه مسحه من العلم الالهی» و فیه عقبه من الکلام النبوی^{۱۱}.

۱۳- شیخ خطیرالدین ابوعلی اسعد بن حمد «حمید» (فهرست، چ م) بن احمد بن اسعد کاشانی (قمی ح د- فهرست ج ط) منتجب الدین گوید که وی فاضلی موجه (فهرست چ ط، ص ۲۲- چ م، ص ۳۹- بح، ص ۲۱۰) بوده است.

۱۴- شیخ رشیدالدین الحسن بن ابی الفضل بن محمد الراوندی: منتجب الدین ضمن آنکه او را مقری صالح (فهرست چ ط، ص ۵۵- چ م، ص ۵۳- بح، ص ۲۲۵) خوانده، اشاره کرده است که وی ساکن «قوهده»^{۱۲} بوده است.

نکته قابل ذکر اینکه «مقری» عنوانی است که تا سده های پنجم و ششم به استادان متمرکز و مشخص دانش قرائت قرآن اطلاق می شده و مقام دینی در خور توجهی بوده، چنان که دانش قرآن و مهارتهای مرتبط با آن رشته ای ویژه بوده است که کسانی سالیانی دراز از عمر خود را صرف فراگیری آن می کرده اند؛ کسانی چون مرحوم علامه قزوینی گفته اند: «... مقریان کسانی اند که در پیش منبر واعظ نشسته گاهگاهی خواندگی نمایند و مجلس را گرم کنند». چنان که هنوز در ایران معمول است (فرهنگ فارسی معین، واژه مقری)؛ این برداشت اگر درست باشد اصطلاح جدیدی مربوط به سده های بعد از عصر مؤلف است.

۱۵- سید رضا (خ د- فهرست چ ط- بح) ابن عبدالله بن علی الجعفری بکاشان، عالمی صالح (فهرست چ ط، ص ۱۷۱- چ م، ص ۶۵- بح، ص ۲۳۲)

۱۶- شیخ ابوطاهر علی بن ابی سعد بن علی کاشانی، فاضلی فقیه (فهرست چ ط، ص ۱۱۹- چ م، ص ۸۳- بح، ص ۲۴۸)

۱۷- شیخ ادیب محمد بن محمد ایوب کاشانی: منتجب الدین وی را مردی فاضل خوانده است.

۱۸- شیخ ابوالحسن علی بن محمد الرهقی (فهرست چ ط، ص ۱۲۷ و ۱۸۵- چ م، ص ۸۶ و ۱۲۲- بح، ص ۲۵۰ و ۲۸۵- خ د) قریب بن الولید فقیه ثقه، برای او کتابهای الاصول الخمس و النیات را ذکر کرده اند.

منتجب الدین در فهرست از بزرگانی یاد کرده است که به منظور تحصیل دانش از مناطق دور و نزدیک به کاشان مهاجرت کرده در این شهر ماندگار شده و ضمن تحصیل و تدریس، برخی از آنان به انجام مسئولیتهایی نظیر قضاء و مانند آن پرداخته اند، در پایان این

مقال ذکر نام و نشان بعضی از این بزرگان بر حسب گزارش فهرست بی مناسبت نیست: الف. از این دسته بزرگان علمایی از یک خانواده مهاجر بوده اند که از این شهر برخاسته و بالیده اند، به نام خانواده شیخ عبدالجبار طوسی از قبیل:

۱- تاج الدین محمد بن علی بن عبدالجبار طوسی نزیل کاشان فقیه صالح (خ د فقیه دین ثقه - فهرست چ ط و بیح)

ثقه؛ (فهرست چ ط، ص ۴۳۰ - چ م، ص ۱۱۴ - بیح، ص ۲۸۰)

۲- قاضی رکن الدین عبدالجبار بن علی بن عبدالجبار طوسی نزیل کاشان فقیه وجه (فهرست چ ط، ص ۱۳۵ - چ م، ص ۹۰ - بیح، ص ۲۵۴)

۳- قاضی شرف الدین ابوالفضل محمد بن حسین بن عبدالجبار طوسی، نزیل کاشان فقیه صالح ثقه؛ (فهرست چ ط، ص ۱۷۶ - چ م، ص ۱۱۴ - بیح، ص ۲۸۱)

۴- قاضی جمال الدین علی بن عبدالجبار بن محمد الطوسی نزیل کاشان فقیه وجه (خ د فقیه وجه - فهرست چ م و بیح) ثقه؛ (فهرست چ م، ص ۱۱۹ - چ م، ص ۸۳ - بیح، ص ۲۴۸)

۵- قاضی زین الدین ابوعلی عبدالجبار بن حسین بن عبدالجبار طوسی که در واقع برادرزاده جمال الدین علی بوده است فاضل فقیه واعظ ثقه . (فهرست چ م، ص ۱۲۰ - چ م، ص ۸۳ - بیح، ص ۲۴۸)

ب. دانشوران مهاجر دیگری نیز در این شهر زندگی می کرده اند که منتجب الدین به برخی از آنان بدین شرح اشاره کرده است:

۱- شیخ شمس الدین علی بن محمد و شنوی،^{۱۳} نزیل کاشان عالم فاضل فقیه، (فهرست چ ط، ص ۱۳۶ - چ م، ص ۹۱ - بیح، ص ۲۵۵)

۲- ادیب موفق الدین علی بن ابی علی بن زیاد (خ د - فهرست چ ط، بیح) احنفی، نزیل کاشان؛ (فهرست چ ط، ص ۱۳۰ - چ م، ص ۸۷ - بیح، ص ۲۵۲)

۳- شیخ سدیدالدین ابو محمد الحسن بن الحسین بن علی الدوریستی^{۱۴}، نزیل کاشان فقیه صالح؛ (فهرست چ ط، ص ۵۱ - چ م، ص ۵۱ - بیح، ص ۲۲۳)

۴- شیخ تاج الدین محمد بن محمد المعروف به «شوشو»، نزیل کاشان فاضل فقیه؛ (فهرست چ ط، ص ۱۸۴ - چ م، ص ۱۲۱ - بیح، ص ۲۸۵)

۵- سید کمال الدین مرتضی بن عبدالله بن علی جعفری، نزیل کاشان. (فهرست چ ط، ص ۱۲۲ - چ م، ص ۴۸۲ - بیح، ص ۲۸۵)

- ۱- از داخل می توان به حملات سلجوقیان به شهرهای مختلف کاشان به سال ۵۳۲ هجری اشاره کرد، نیز حمله های تیمور در سالهای ۷۳۶-۸۰۷ آن هجری را به ویرانه ای تبدیل کرد و حمله مغولان از خارج در سالهای ۶۱۷ تا ۶۵۶ هجری که تمامی جهان اسلام از آن خسارات جبران ناپذیر دید.
۲. ک: سید ابوالرضا راوندی؛ دیوان ط، ا، مطبوعه مجلس ۱۳۲۴ ش، ص ۷۴
- نیز عجائب المقدور فی اخبار تیمور ابن عرب شاه، زندگی شگفت انگیز تیمور، انتشارات علمی - فرهنگی، چاپ پنجم ۱۳۷۳ ش، ص ۲۳۸ - نیز؛ ظهور تیمور، چاپ اول، انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۶۰ ش، تمامی صفحات - نیز حبیب السیر، خواندمیر؛ ج ۳، چاپ دوم، انتشارات خیام، ۱۳۵۳ ش، ص ۹۷ - نیز چنگیز خان، ولادیمیر تسف، ترجمه شیرین بیانی، چاپ اول، ۱۳۶۲ ش، ص ۱۵۳
- ۳- نمونه را گویند، در آن دوران کتابخانه ای در «ری» وجود داشته که فهرست آن به ده مجلد می رسیده است.
- ۴- تاریخ تهران، جواهر کلام، عبدالعزیز؛ ج ۱، بی تا، ۱۳۲۵ ش، ص ۲۰
- ۵- در کتاب محاسن اصفهان که در نیمه نخست سده پنجم به نگارش در آمده، نام و نشان شمار کثیری از فقیهان و ادیبان و فیلسوفان و مهندسان ذکر شده که عددی در خور توجه از آنان، زمان مؤلف در اصفهان می زیسته اند.
- ۶- ترجمه محاسن اصفهان، حسین بن محمد بن ابی الرضا آوی؛ به اهتمام عباس اقبال، تهران، ۱۳۲۸ ش، ص ۱۲۲-۱۲۶
- ۷- مدرسه مجدیه از آثار مجدالدین ابوالقاسم عبید الله بن الفضل بن محمود کاشانی، از بزرگان کاشان و بانی بقعه متبرکه امام زاده سلطان علی بن محمد باقر علیه السلام و مساجد و مدارس متعددی در کاشان و ممدوح سید ابوالرضا راوندی و شاعرانی چون امیر الشعراء معزی و احمد بن الحسن الارجانی است.
- ۸- ک: دیوان سید ابوالرضا راوندی، ص ۵۲، ۱۲۸ و ۲۳۳، نیز دیوان امیر معزی، نشر مرزبان، ۱۳۶۲ ش، ص ۵۲۰
- ۹- گویا این مدرسه از آثار شرف الدین انوشیروان بن خالد کاشانی است.
- ۱۰- مدرسه عزیزیه از آثار عزیز الدین بن ابی شعیب کاشی - وزیر معروف آل سلجوق - بوده است.
- ۱۱- ک: دیوان سید ابوالرضا راوندی، ص ۲۴۱ «پاورقی» - نیز تاریخ الوزراء؛ نجم الدین ابوالرضاء قمی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳ ش، ص ۱۷۷ - ۱۷۸، نام این وزیر در (بعضی از منابع مانند دستور الوزراء خواندمیر، ص ۲۲۰) عزیز الدین آمده است.
- ۱۲- مانند مدرسه ای که معین الدین ابونصر بن احمد کاشی وزیر معروف سلجوقیان در کاشان ساخته است.
- ۱۳- ک: دستور الوزراء؛ خواندمیر .
- ۱۴- جهت آگاهی بیشتر از چند و چون این اثر ارزشمند رجالی رجوع کنید به، مقاله فهرست شیخ منتجب الدین نوشته حضرت آیت الله العظمی سید موسی شبیری زنجانی، در یادنامه علامه امینی به اهتمام سید جعفر شهیدی و محمدرضا حکیمی، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۵۲ ش، ص ۳۵ - ۷۳.
- ۱۵- در استخراج نامها و ترجمه ها به سه چاپ از فهرست نظر موجه است: ۱- چاپ منشورات المكتبة المرتضویه لاحیاء آثار الجعفریه تهران به تحقیق علامه معاصر سید عبدالعزیز طباطبایی بارمز چ ط ۲- چاپ کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی ۱۳۶۶ هجری، بارمز چ م ۳- بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۲۰۰ تا ۲۹۷، بارمز چ
- ۱۶- پیش تر اشاره شد که جناب سید ابوالرضا فضل الله راوندی نیز شرحی بر شهاب الاخبار دارند. نیز ر. ک: سفینه البحار، ج ۱، ص ۷۱۹ و جهت آگاهی بیشتر ر. ک: شرح شهاب الاخبار فارسی از مؤلفی نامعلوم چاپ دوم مرکز انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۶۱ شمسی مقدمه از مرحوم میر جلال الدین محدث از موی.
- ۱۷- این جمله در دیباچه نهج البلاغه در وصف کلام امیرالمؤمنین (ع) از زبان سید رضی آمده است، ر. ک: نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ص کج.
- ۱۸- این اسم در زمان قدیم در زبان عامه به قوه معروف بوده و گویا بر دو ناحیه در اطراف ری اطلاق می شده است یکی سفلی و دیگری علیا؛ ر. ک: فهرست چ ط، ص ۱۸۲ نیز لغت نامه دهخدا ج ۳۶، ص ۵۳۴ واژه «قوه».
- ۱۹- منسوب به «وشنوه» در حومه قم.
- ۲۰- «دوریست» همان «طرشت» است که ناحیه ای در تهران قدیم بوه است.
- ۲۱- ک: لغت نامه دهخدا واژه «طرشت» واژه «دوریست»
- ۲۲- نیز، تاریخ طهران؛ عبدالعزیز جواهر کلام؛ ص ۱۶.

فهرست منابع:

- ۱- بحار الانوار؛ ج ۱۰۲، احیاء التراث العربی، بی تا
- ۲- تعلیقه اهل‌الآمل؛ سید احمد الحسینی، بغداد: مکتبه الاندلس، بی تا.
- ۳- تعلیقات دیوان سید ابوالرضا او ندی؛ جلال‌الدین محدث ارموی
- ۴- تعلیقات نقض؛ میرجلال‌الدین محدث ارموی؛ انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۵۸ ش
- ۵- جامع الرواة؛ محمد بن علی اردبیلی غروی حائری؛ دارالاضواء، ۱۳۶۶/۱۴۰۳
- ۶- خریده القصر؛ عمادالدین اصفهانی؛ ج فارس، تهران: نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۸ ش
- ۷- الدرجات الرفیعه فی طبقات الشیعه؛ سیدعلیخان شیرازی؛ قم: مکتبه بصیرتی، ۱۳۹۷ ق
- ۸- دیوان ط ۱، سید ابوالرضا او ندی؛ مطبقه مجلس، ۱۳۲۴ ش.
- ۹- دیوان منوچهری دامغانی؛ به کوشش د. محمد دبیرسیاقی؛ انتشارات زوار، ۱۳۷۰ ش
- ۱۰- الذریعه الی تصانیف الشیعه، شیخ آقابزرگ تهرانی، ج ۱
- ۱۱- راحة الصدور؛ تصحیح محمد اقبال، ج ۲، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۴ ش
- ۱۲- راه سعادت؛ ابوالحسن شعرانی؛ تهران: کتاب فروشی صدوق، ۱۳۵۹ ش
- ۱۳- روضات الجناتی احوال العلماء والسادات؛ محمدباقر موسوی خوانساری اصفهانی؛ بیروت: دارالاسلامیه، ۱۴۱۱ هـ
- ۱۴- سفینه البحار، حاج شیخ عباس قمی، ج ۲، چاپخانه سنایی
- ۱۵- شرح مقامات الحریری؛ احمد بن عبدالؤمن الشرشی القیسی (م ۶۰۲)، ج ۱، بیروت: المکتبه الثقافه، بی تا
- ۱۶- فهرست منتجب‌الدین، ج ط، ج م، بح؛ تحقیق محدث ارموی، انتشارات کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی
- ۱۷- کتاب نقض؛ عبدالجلیل قزوینی رازی، انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۵۸
- ۱۸- کلیات سعدی، تصحیح محمد علی فروغی، انتشارات جاویدان، بی تا
- ۱۹- لؤلؤة البحرين؛ شیخ یوسف بن احمد بحرانی؛ قم: موسسه آل‌البتیت، بی تا
- ۲۰- مقدمه بر کتاب الخرائج والجرائح، محمدباقر الابطحی، ج ۲، بیروت، ۱۴۱۱ ق
- ۲۱- مقدمه تاریخ کاشان؛ عبدالرحیم کلانتر ضرابی، مقدمه به قلم ایرج افشار؛ انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۶ ش